

Inleiding

Voedsel vervult in ons leven een belangrijke rol. Allereerst is het noodzakelijk voor ons voortbestaan. Zonder voedsel kunnen wij niet leven en zou er zelfs geen enkele vorm van leven bestaan. Het Egyptische woord brood (aish) betekent letterlijk 'leven'. Mede doordat voedsel een eerste levensbehoefte is, speelt het ook andere belangrijke rollen. In religies bijvoorbeeld, bestaan offers vaak uit gewassen of dieren en worden deze offers gebracht uit dank voor een goede oogst en krachtig vee of om zegen af te smeken. In het christendom wordt het hoogtepunt van de religie, het sterven en lijden van Christus, herdacht met het delen van brood en wijn. Ook los van de religie worden veel belangrijke gebeurtenissen in het leven gevierd met een gezamenlijke maaltijd. Kortom, voedsel is een essentieel element van ons fysieke en geestelijke leven.

Beschikbaarheid van eten en drinken is in onze levens redelijk vanzelfsprekend. In vroegere tijden was de voedselvoorziening lang niet zeker. De landbouwtechnieken waren eenvoudig. Het gevolg was dat de productiviteit laag was en de oogsten extreem gevoelig waren voor veranderingen in weersomstandigheden. Hongersnoden kwamen daardoor regelmatig voor. Ook oorlogen en andere conflicten leidden al snel tot een vermindering van de opbrengsten.

Na de Tweede Wereldoorlog is veel veranderd inzake de voedselzekerheid. Op basis van wetenschappelijk onderzoek zijn de productiemethoden en de gewassen sterk verbeterd. Het gevolg is een vele malen hogere productie per hectare en gewassen die minder gevoelig zijn voor weers-

omstandigheden. Bovendien was het beleid van de overheden van de Westerse landen – Europese Unie (EU) en de Verenigde Staten (VS) – gericht op het garanderen van een inkomen voor de boeren en het zorgen voor voedselzekerheid voor de eigen bevolking. Het streven om voor de productie van voedsel zelfvoorzienend te worden is meer dan gelukt. Beide mogendheden produceren meer voedsel dan de eigen bevolking nodig heeft. Het door gegarandeerde prijzen ontstane overschot wordt met subsidies op de wereldmarkt afgezet of als noodhulp weggegeven. Deze praktijk heeft voordelen en nadelen. De stadsbevolking in arme landen kan, ook in moeilijke tijden, over goedkoop voedsel beschikken. Maar de lokale boeren krijgen voor hun producten te weinig om een rendabele productie mogelijk te maken. Het gevolg is dat in bepaalde delen van de wereld nog steeds honger voorkomt. Bij de vaststelling van de millenniumdoelstellingen, in de United Nations Millennium Declaration in 2000, was de wrede werkelijkheid dat elke drie seconden ergens op deze wereld een mens van honger en armoede sterft. Het eerste van de acht doelen die in 2015 behaald zouden moeten worden, is dan ook het halveren van armoede en honger.

Het hierboven geschetste was tot voor kort het overheersende beeld. In grote delen van de wereld wordt voldoende voedsel geproduceerd om de eigen bevolking te kunnen voeden. In andere landen, met name ontwikkelingslanden, heerst nog wel honger, maar die zou opgelost kunnen worden als de Westerse landen hun dumpingpraktijken zouden verminderen. Om dit te bereiken is in internationaal handelsoverleg afgesproken dat de EU en de VS hun subsidiebeleid afbouwen. Hierdoor krijgen de boeren in ontwikkelingslanden een redelijke prijs, waardoor de voedselproductie daar toeneemt. Kortom, door beleidsaanpassingen kan de voedselproductie zodanig toenemen dat de hele wereldbevolking van voldoende eten kan worden voorzien. De onderliggende overtuiging was dus dat, gegeven

de huidige stand van de techniek, de aarde in staat is de wereldbevolking te voeden.

En toch is de overtuiging dat de aarde voldoende mogelijkheden heeft om de wereldbevolking te voeden de laatste jaren sterk gaan wankelen. Hiervoor zijn ten minste twee redenen aan te voeren: de klimaatveranderingen en de toenemende vraag naar voedsel. Verwacht wordt dat door de klimaatverandering de regenval veel onregelmatiger zal zijn dan ze tot nu toe is geweest. Dit meer extreme klimaat verhoogt de kans op misoogsten. In het ene jaar mislukt de oogst omdat het te droog is, in het andere jaar mislukt de oogst omdat de stortregens alle gewassen wegspoelen. Een voorbeeld van dit laatste zijn de overstromingen in Oost-Afrika in 2007.

Daarnaast neemt de vraag naar voedselgewassen snel toe. Hiervoor zijn twee hoofdredenen: de vraag vanuit de opkomende economieën (China en India) en de vraag naar biobrandstoffen. De economieën van China en India groeien het laatste decennium zeer snel. Het gevolg is dat vooral in China de levensstandaard van een groot deel van de bevolking toeneemt. Deze nieuwe middenklasse wenst een gevarieerdere maaltijd dan de traditionele rijst en noedels. Groente en vlees (vaak rundvlees) worden steeds belangrijker in het dagelijkse menu. Het produceren van vlees is in wezen erg inefficiënt, omdat hiervoor zeer veel granen nodig zijn. Verder neemt de vraag naar voedselgewassen toe door de stijgende vraag naar biobrandstoffen. Immers, de eindige voorraad fossiele brandstoffen noodzaakt tot het zoeken naar alternatieven. En een alternatief is om gewassen zoals maïs en graan te gebruiken voor het verwerken tot ethanol dat vervolgens als brandstof kan worden gebruikt. Maar om in deze behoefte te voorzien zijn grote velden (en dus gekapt oerwoud) nodig, en dat leidt weer tot nieuwe problemen zoals erosie, toenemende dioxine-uitstoot en afnemende voedselgerichte landbouw.

Door de hierboven geschetste ontwikkelingen is in betrekkelijk korte tijd het dominante beeld over de voedselproductie drastisch veranderd. Het lijkt niet meer mogelijk door een beperkt aantal beleidsaanpassingen de voedselproblemen op te lossen. Eerder mag verwacht worden dat de prijzen van voedsel structureel op een veel hoger niveau komen te liggen. Dit is gunstig voor de boeren en maakt de afbouw van het subsidiebeleid in de EU en VS gemakkelijker. Voor de arme bevolking in de steden van de ontwikkelingslanden betekent het een dramatische stijging van de prijs van basisvoorzieningen. In het VN-rapport over de millenniumdoelstellingen uit 2007, waarin een tussenbalans wordt opgemaakt, worden gemengde gevoelens geuit. Er is vooruitgang geboekt bijvoorbeeld in het bestrijden van armoede, maar halvering van het percentage ondervoede kinderen voor 2015 lijkt uiterst onwaarschijnlijk. In 2007 zijn al rellen uitgebroken in Mexico vanwege de sterke stijging van de prijs van het basisvoedsel tortilla's. Begin 2008 waarschuwde de VN-organisatie World Food Programme (WFP) voor toenemende voedseltekorten in met name de ontwikkelingslanden.

De mogelijk dramatische gevolgen van de hierboven geschetste ontwikkelingen zijn de aanleiding geweest voor het organiseren van een symposium over deze problematiek. De eerste ideeën hiervoor werden in de wetenschappelijke raad van het Thijmgenootschap ingebracht door prof. dr. Jan Osse. Het symposium is onder titel *Voedsel en globalisering. De grenzen in zicht* op 10 november 2007 in De Rode Hoed in Amsterdam gehouden. Met de titel 'Voedsel en globalisering. De grenzen in zicht' hebben we willen uitdrukken dat de ontwikkelingen in voedselproductie en -consumptie een wereldwijd probleem vormen dat telkens opnieuw onbeheersbare vormen aanneemt. De bijdragen aan dit symposium zijn in deze bundel verzameld.

De bundel start met een lezing van Marjoleine de Vos over de religieuze betekenis van voedsel. Zij beschrijft hoe religie uitdrukking geeft aan de verwevenheid van lichaam en geest of materie en idee. In het christendom gebeurt dit op bijzondere wijze bij het Paasmaal als de opstanding van de Christus wordt herdacht. Maar ook in het wereldlijk leven van alle culturen wordt de levenskracht van voedsel gesymboliseerd: een maaltijd is de gelegenheid bij uitstek om met familie en vrienden bij elkaar te zijn en elkaars aanwezigheid te vieren.

Spiertz en Ewert schetsen de ontwikkelingen die zich na de Tweede Wereldoorlog hebben voorgedaan op het gebied van de productiviteit van de landbouw en bespreken de huidige bedreigingen voor de voedselproductie. Ondanks de verbeteringen die na de Tweede Wereldoorlog gerealiseerd zijn, hebben nog 800 miljoen mensen nu te weinig voedsel tot hun beschikking. Het is zelfs waarschijnlijk dat in de toekomst dit aantal zal toenemen. Oorzaken zijn: de toenemende vraag naar gewassen voor de productie van vlees en biobrandstof en de afnemende mogelijkheden voedsel te telen doordat vruchtbare grond wordt gebruikt voor industriële en urbane bestemmingen; schaarste van irrigatiewater; klimaatveranderingen; de trek van het platteland naar de stad. De auteurs schetsen de ontwikkelingen op al deze deelterreinen, waarna ze concluderen dat de aarde nog steeds de wereldbevolking kan voeden mits aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. De negatieve gevolgen van klimaatveranderingen dienen beperkt te worden. Verder dient men niet nog meer vruchtbare grond aan de productie van gewassen te onttrekken en dient op basis van onderzoek de productie verhoogd te worden.

Het betoog van Spiertz en Ewert biedt mogelijkheden de huidige en toekomstige problemen rond de voedselvoorziening te beperken. Zowel overheden als consumenten (individueel) zullen in hun gedrag dan rekening moeten

houden met de consequenties van hun handelen voor de mogelijkheden van voedselproductie.

In een 'Vijfspraak' tussen vertegenwoordigers van vijf continenten wordt de rol van de overheden besproken. Van elk van de continenten wordt, voor de meest relevante landen, aandacht besteed aan: de belangrijkste gewassen, de mate waarin het continent zelfvoorzienend is of zou kunnen zijn, het gevoerde landbouw- en handelsbeleid, en het klimaatbeleid. Uit de discussie wordt duidelijk hoe oplossingen van specifieke problemen steeds ook nieuwe problemen meebrengen en oproepen. De teelt van gewassen voor biobrandstoffen bijvoorbeeld, is milieutechnisch veel schadelijker dan aanvankelijk gedacht. Ook komt duidelijk naar voren hoe gunstige effecten op de korte termijn juist averechtse consequenties op de lange termijn kunnen hebben. Het spanningsveld tussen individuele behoeften, nationale (machts)interesses en globale belangen met betrekking tot voedsel en voedselproductie komt in de discussie tussen de vertegenwoordigers van de continenten steeds weer terug. Het is de vraag of overheidsmaatregelen de voedsel- en milieuproblemen ooit afdoende kunnen opvangen.

Kan de consument door haar en zijn gedrag invloed uitoefenen? Dat lijkt bij voorbaat zeker mogelijk. Consumenten zijn immers medebepalend voor de productie, veranderingen in hun gedrag beïnvloeden dus de voedselproblematiek. Deze thematiek staat centraal in achtereenvolgens de bijdrage van Luca Consoli, de tweespraak tussen Robbert Maseland en Albert de Vaal, en het hoofdstuk van Roel Jongeneel. Drie benaderingen die zich afzetten tegen de agribusiness worden onderscheiden: het stimuleren van biologische of organische productie, het bevorderen van lokale productie en het ontwikkelen van Fair Trade.

Slow Food kan worden beschouwd als een beweging die zich richt op zowel biologische als lokale voedselproduc-

tie. In zijn bijdrage maakt Consoli duidelijk dat Slow Food bij nader inzien de claim op maatschappelijk en milieutechnisch verantwoorde voedselproductie niet kan waarmaken. De beweging heeft wel een andere ethische waarde: ze brengt een 'deugdzaam hedonisme' tot leven.

Hoe zit het dan met Fair Trade? Biedt dat wel een oplossing? Via een grondig opgebouwde discussie brengen Maseland en De Vaal de voor- en nadelen van Fair Trade ten opzichte van vrijhandel in kaart. Een belangrijk nadeel is dat Fair Trade het aantal aanbieders beperkt tot degenen die bij een organisatie zijn aangesloten. Dit kan discriminerend werken, zeker wanneer de vraag naar Fair Trade producten klein blijft. Vrijhandel biedt in principe de mogelijkheid aan iedere aanbieder zijn producten te verkopen. Verder is het de vraag of de meerprijs die de consument voor Fair Trade producten betaalt wel bij de oorspronkelijke producent terecht komt. Aan de positieve kant staat dat de Fair Trade organisatie de kleine producenten weet te mobiliseren waardoor ze een partij in de markt gaan vormen en tegenwicht bieden aan de grote opkopers.

Een probleem apart betreft het label Fair Trade. De kans bestaat dat aanbieders die het niet zo nauw nemen met de eisen die aan Fair Trade verbonden zijn, zich ook als Fair Trade gaan etaleren. De consument die vanwege het krijgen van een goed gevoel deze producten koopt en te weinig kritisch is, wordt dan om de tuin geleid. Voor Fair Trade organisaties is het daarom zaak te blijven investeren in hun label, zodat de extra winst als gevolg van de hogere prijs, aan ontwikkelingsprojecten besteed kan worden.

Jongeneel bespreekt alle drie genoemde alternatieven en laat zien dat zwart-wit denken in dezen onjuist is. Organisch verbouwde gewassen blijken bijvoorbeeld per kilogram product een hogere milieubelasting te hebben dan de gebruikelijke met behulp van kunstmest gekweekte gewassen. Ook de milieubelasting van de lokaal geproduceerde goederen kan hoog zijn: als elke individuele consument in zijn auto naar de boer rijdt om zijn portie onbespoten

groente of 'groen' vlees te halen, kost het transport meer energie en levert het meer vervuiling dan wanneer voedsel in grote hoeveelheden naar supermarkten wordt gebracht, waar de consument het bij de wekelijkse boodschappen meeneemt. Kortom, een eenvoudige beste oplossing is er niet.

De voedselproblematiek wordt weer op een algemeen niveau gebracht in de bijdrage van Vandevelde. Hij gaat in op de ethische vragen in verband met voedsel wereldwijd, waarbij hij vertrekt vanuit het gegeven dat nog steeds mensen sterven door armoede en honger, ondanks alle technische vooruitgang en economische ontwikkeling. Vandevelde onderzoekt eerst welke ethiek het meest geschikt is om hierover te reflecteren. Hij laat zien dat de ethiek van medemenselijkheid tekortschiet omdat het begrip van geïnstitutionaliseerde rechten ontbreekt en betoogt dat rechtvaardigheidsdenken nader onderzoek vergt naar de manier waarop dwang georganiseerd wordt. Het consequentialisme lijkt hier de meest toepasselijke en eenvoudige ethiek, omdat deze vraagt naar de beste middelen om het hongerprobleem terug te dringen. Vandevelde ontwikkelt dan ook de consequentialistische reflectie over de wereldvoedselproblematiek en onderbouwt deze vervolgens met feitelijke gegevens over armoede en landbouw. Hieruit blijkt dat de verhoging van de landbouwproductiviteit leidt tot terugdringen van de armoede, maar dat roept dan weer de vraag op hoe de overlevingskansen van kleine boeren gewaarborgd kunnen worden. De auteur noemt een aantal zaken die hiervoor essentieel zijn, onder andere het verschaffen van microkredieten.

Maar er is geen algemene remedie voor wereldvoedselproblemen, volgens Vandevelde. Dit komt vooral doordat het ontwikkelingsprobleem niet alleen economisch maar ook cultureel is en deze aspecten in tegengestelde dynamieken staan: het streven naar behoud van traditionele culturen staat economische groei in de weg, terwijl econo-

mische ontwikkeling gepaard gaat met ontwrichting van eeuwenoude lokale culturen. Kortom, ook hier is de conclusie dat een eenvoudige beste oplossing niet bestaat.

Tijdens de discussies die tussen de bijdragen door gehouden werden is de redactie opgevallen dat er twee groepen onderscheiden kunnen worden. Zij die van mening zijn dat voedsel daar geproduceerd moet worden waar dit op de meest efficiënte wijze kan. Vervolgens kan het dan naar de consument vervoerd worden. Anderen blijven dat verfoeilijk vinden en willen dat consumptie en productie in hetzelfde gebied plaatsvinden. Dat een dergelijke handelwijze tot inefficiënte productie kan leiden nemen ze dan op de koop toe.

Deze twee standpunten worden mooi geïllustreerd door Guus Geurts. Zijn foto-expositie 'Voedsel Hier en Daar' bevat een serie duo-foto's waarin de verschillen tussen de voedselproductie in Nederland en ontwikkelingslanden duidelijk zichtbaar worden. De expositie was te zien tijdens het Thijmsymposium. Voor deze bundel is een selectie gemaakt. Guus Geurts heeft de foto's van begeleidende teksten voorzien.

De start van dit project ligt ongeveer anderhalf jaar voor het schrijven van deze Inleiding. Ons is opgevallen dat in deze betrekkelijk korte tijd de belangstelling voor het onderwerp enorm is toegenomen. In de documentaire *We feed the World* (2005) van Erwin Wagenhofer wordt de voedselindustrie langs vele kanten belicht. De film *An Inconvenient Truth* (2006) van Al Gore vestigt de aandacht op de gevolgen van de klimaatveranderingen voor de voedselzekerheid. Er zijn ondertussen rellen geweest vanwege de sterk gestegen voedselprijzen. Bijna dagelijks berichten kranten over de wereldwijde voedselproblematiek; tegelijkertijd vieren wij met elke maaltijd het feest van het leven.

We hopen dat deze bundel bijdraagt aan de gedachtevorming rond voedsel en globalisering.

Tot slot willen wij ICCO danken voor de royale subsidie. Mede dankzij haar steun is het symposium en dit bijbehorende boek totstandgekomen. ICCO is de interkerkelijke medefinancieringsorganisatie voor ontwikkelings-samenwerking. ICCO is geworteld in protestants-christelijk Nederland en is partner in verschillende nationale en internationale oecumenische netwerken. ICCO's missie is werken aan een wereld waarin mensen in waardigheid en welzijn leven, een wereld zonder armoede en onrecht.